

BORBA PROTIV PEGAVCA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU

(Period 1941—1944. godine)

Ratko KALJALović

KROZ ČITAV NIZ STOLEĆA, ČIJE SU ISTORIJE PUNE OPISA GLADI, bede i ljudskih nedaća, pominje se pegavi tifus kao veran pratilac minulih ratnih okršaja.

U bliskoj istorijskoj prošlosti naroda Jugoslavije pegavi tifus u dva maha, prvi put za vreme I svetskog rata i ponovo posle nepunih 27 godina, u toku narodnooslobodilačkog rata, nanosi našim narodima teške gubitke. Katastrofa koju je pegavac počinio 1914/15. godine srpskom narodu pretila je ponovo našim narodima i u toku oslobodilačkog rata.

U ovom radu borba protiv pegavca u toku narodnooslobodilačkog rata biće opisana u kraćim crtama i izložena hronološki po epidemijskim sezonama, obuhvatajući pri tom najznačajnije elemente te borbe.

I — EPIDEMIOLOŠKA SITUACIJA 1941/42. GODINE I BORBA PROTIV VAŠLJIVOSTI I PEGAVCA NA OSLOBOĐENOJ TERITORIJI

Posle aprilskog sloma 1941. godine u rasparčanoj i okupiranoj Jugoslaviji, gde je i pre upada neprijateljskih trupa higijensko-epidemiološka situacija bila loša usled teškog socijalno-ekonomskog stanja i niza drugih nepovoljnih faktora, ta se situacija u uslovima okupacije mnogostruko pogoršava. Pokreti izbeglica, prisilni radovi, glad, golotinja, zatvori, logori, fizička i duševna iscrpenost, sve je to, onemogućavajući ispunjavanje najosnovnijih higijenskih zahteva, stvaralo idealne uslove za širenje vašljivosti, a sa njom i pegavca.

Početkom zime 1941/42. godine plamen pegavca, koji je godinama tinjao u mnogim srezovima Bosne i Hercegovine, naročito onim u jugoistočnoj Bosni, počinje da se razbuktava među napaćenim stanovništvom. Prvih meseci 1942. reke izbeglica beže iz Bosne u Srbiju i uz put se inficiraju pegavcem. Na prostoru južno od Zvornika pa sve do blizu Višegrada preko 30.000 izbeglica prelazi preko Drine, a mnogi od njih, oko 5.000, već su bili oboleli od pegavog tifusa.

Iz oskudne statističke evidencije u 1941/42. godini u srezovima istočne i jugoistočne Bosne nazire se silan porast smrtnosti od pegavca. Samo u

nekoliko srezova tuzlanskog okruga (Tuzla, Bijeljina, Zvornik) od januara do maja 1942. bilo je prijavljeno 1.570 slučajeva oboljenja pegavca sa 70 umrlih, dok je za isti period 1941. bilo zabeleženo svega 17 obolelih od pegavca. Na području sarajevskog okruga bilo je pre rata 300 slučajeva pegavca, a tada preko 6.000.

Samo ovih nekoliko statističkih podataka, mada daju bledu sliku pravog epidemiološkog stanja 1941/42. godine na području gde su operisale jedinice partizanskih odreda, jasno nam pokazuje s kakvom su se opasnošću one susretale.

Rukovodstvo saniteta Narodnooslobodilačke vojske, suočeno sa ovakvom epidemiološkom situacijom, a upoznato sa gorkim iskustvom srpske vojske iz 1914/15. godine, već u prvim začetima organizacije sanitetske službe stavlja u prvi plan borbu protiv vašljivosti i pegavca. Ali suprotno regularnim armijama, sanitet partizanskih jedinica nije raspolagao ni kadrovima, a ni materijalno-tehničkim sredstvima potrebnim za preventivnu službu.

Oskudica u kadru, u prvom redu onom nižem i srednjomedicinskom, imperativno je nalogala vojno-sanitetskom rukovodstvu da već od prvih meseci ustanka otpočne da intenzivno stvara sanitetski kadar. Avgusta 1941. godine u Ljubotinju, zatim u Piperima, u Komskom i Lovčenskom odredu, pa u bolnici u Zabljaku održavaju se kursevi za bolničare. I u mestima okupirane teritorije, na primer u Prijedoru, Banjaluci i drugim ilegalno se održavaju kratkotrajni bolničarski kursevi, čiji učesnici po njihovom završetku odlaze u partizane.

U nedostatku gotovih sanitarnih uređaja pribegava se obilatim korišćenju improvizacija. Kazani za rakiju, sušnice za šljive, peći za hleb predstavljali su osnovu sanitarne tehnike, a srpsko, odnosno partizansko bure, kao tehnička osnova epidemiološke akcije protiv pegavca, postupno ulazi u sastav bojne opreme partizanskih jedinica.

Na primeru saniteta Kragujevačkog partizanskog odreda, koji je polovinom septembra 1941. u svojoj bolnici u selu Toponica uveo obavezno parenje rublja i odela u srpskom buretu, ili krajem 1941. godine na primeru Ruda, gde je u jeku borbe protiv neprijatelja organizovano parenje i kupanje boraca, uočavaju se još prvih meseci ustanka začeci higijensko-epidemiološke službe u partizanskim jedinicama.

Formiranjem I proleterske brigade decembra 1941, te uskoro i II proleterske, u procesu razvoja Narodnooslobodilačke vojske nastaje nova faza, tj. prerastanje partizanskih odreda u regularne jedinice, brigade, pa uskoro i divizije. Kretanje većih partizanskih jedinica po terenima gde je vašljivost bila procentualno ogromna, naročito u području istočne i jugoistočne Bosne, gde je pegavac od davnina vladao, nije moglo ostati bez posledica. Jaka zima, oskudica u rublju i odelu, slaba i nedovoljna ishrana, te stalni i naporni pokreti po ovom terenu omogućili su pojačanu vašljivost među partizanima.

Početkom februara 1942. pojavljuju se i prvi slučajevi pegavca među borcima I proleterske brigade u Trnovu, nedaleko od Foče. Krajem marta u bolnici I i II proleterske brigade, koja se tada nalazila u Vlasenici, pored 7 pegavičara iz ovih jedinica, zabeležen je veći broj obolelih iz Kladanjskog, Biračkog i Olovskog odreda.

U ovako opasnoj epidemiološkoj situaciji na terenu jugoistočne Bosne, gde su s proleća 1942. godine operisale proleterske jedinice, pod komandom

Vrhovnog štaba, i zbog neposredne opasnosti od epidemije pegavca u Foči, gde je tada bilo skoncentrisano mnogo ljudstva, rukovodstvo saniteta preduzima energične preventivne mere. Evo, na primer, nekih od tih mera koje se, pošto ih je Vrhovni štab predložio, usvajaju:

— da se jedna od kasarni na periferiji pripremi za prihvatanje svih jedinica koje dolaze s fronta i u kojoj će one provesti 24 časa dok se ne očiste od vašiju;

— da se sva postojeća benzinska burad podese za parenje i postave u kasarnama, odnosno kantomanima, a komandiri jedinica učine odgovornim za njihovo maksimalno korišćenje;

— da se, pored dezinfekcionih aparata i partizanskih buradi, primenjuje iskuvavanje rublja u ključaloj vodi;

— da se sprovede obavezno šišanje svih partizana bez izuzetka itd.

Pošto civilna zdravstvena služba na ovom području praktično nije funkcionisala, sanitet NOV pokreće borbu protiv pegavca i u narodu, angažujući masovne društvene organizacije i narodnooslobodilačke odbore. Preventivnim merama pridružuje se i intenzivna higijenska propaganda, koja priprema borcu da svesno učestvuju pri sprovođenju higijensko-profilaktičkih zahteva. U jeku ove intenzivne borbe protiv vašljivosti i pegavca, Foča je od februara do maja 1942. bila centar higijenske propagande na oslobođenoj teritoriji jugoistočne Bosne. Neposredan rezultat preduzimanih preventivnih mera ogledao se u sledećem:

— sprečene su veće epidemije pegavca u jedinicama NOV iako su se one borile i kretale po terenima veoma ugroženim pegavcem;

— borci proleterskih brigada već u prvim danima posle formiranja njihovih jedinica, kroz uspešnu higijensku propagandu i disciplinovano sprovođenje higijensko-profilaktičkih mera, postaju protagonisti higijene u svim krajevima kuda su dostizali.

Sredinom 1942. godine proleterske jedinice, zajedno s Vrhovnim štabom, preduzimaju sa bosansko-hercegovačko-crnogorske tromeđe pokret u pravcu zapadne Bosne. Pre polaska sve su jedinice bile depedikulisane, a u toku dugog i napornog pokreta, uz ostale HE-mere, pri svakom dužem odmoru redovno je suzbijana vašljivost. Tako je omogućeno da jedinice NOV, sa nekoliko stotina ranjenika i desetak pegavičara, stignu u zapadnu Bosnu bez epidemije, iako su prolazile terenima punim vašljivosti i pegavog tifusa.

Na drugim područjima oslobođene teritorije u periodu 1941/42. godine u odredima i brigadama koje su nicala po raznim krajevima naše zemlje, daleko od Vrhovnog štaba i proleterskih jedinica, borba protiv pegavca zavisila je uglavnom od znanja i umešnosti referenata saniteta, od podrške njihovih štabova, kao i konkretno od uslova: ima li pegavca ili nema.

U jesen 1942. godine, 25. septembra, održan je Prvi kongres partizanskih lekara u Bosanskom Petrovcu, jedan od veoma značajnih događaja u afirmaciji saniteta NOV. Neposredan rezultat ovoga kongresa bilo je donošenje Statuta sanitetske službe NOV, u čijim su se odredbama precizirale snage i sredstva potrebni za borbu protiv zaraznih bolesti. Specifična tvorevina saniteta NOV, brigadna »higijenska mobilna ekipa«, formacijski predviđena odredbom Statuta, postala je u partizanskim uslovima ratovanja moćno sredstvo u borbi protiv pegavca.

II — EPIDEMIJSKA SEZONA 1942/43. GODINE

Dok je period narodnooslobodilačkog rata u 1941/42. bio obeležen velikim porastom smrtnosti od pegavca među stanovništvom istočnog dela Bosne, u sezoni 1942/43. izbijaju velike epidemije pegavca i u zapadnim i centralnim delovima Bosne, zatim u Lici, Kordunu, Baniji i Slavoniji.

1. EPIDEMIOLOŠKA SITUACIJA UOČI IV NEPRIJATELJSKE OFANZIVE

Više od godinu i po dana pustošenja i pljačke okupatorskih i izdajničkih formacija dovedeno je stanovništvo okupiranih krajeva Jugoslavije u teško ekonomsko stanje. Oskudevalo se u svemu, pa je i od ranije postojeća vašljivost poprimila ogromne razmere. Još od bivše Jugoslavije nasleđena endemična žarišta pegavca sada postaju izvori mnogih ognjišta zaraze.

Na području tzv. NDH pegavac raste geometrijskom progresijom. Od 1000 slučajeva prijavljenih u 1941. godini pegavac se u 1942. penje na više od 10.000, da bi u 1943. godini dostigao oko 100.000 slučajeva.

U jedinicama domobranske i ustaške vojske zabeleženo je 1942. godine 1.015, a u 1943. godini 3.260 obolelih od pegavca.

Samo na području tuzlanskog okruga (nepotpuni podaci za svega nekoliko srezova) registrovana su u 1942. godini 3.334 obolela sa 166 umrlih, a za prvih šest meseci 1943. bilo je prijavljeno 2.420 slučajeva sa 95 umrlih. (Podaci Higijenskog zavoda Tuzla.)

Pred kraj 1942. pegavac hara po selima oko Jajca, Šipova, Mrkonjić-Grada, u okolini Ključa. U jesen 1942. jedinice NOV oslobađaju prostrane teritorije, naročito u zapadnoj Bosni. Nastaje veliki priliv novih boraca u redove oslobodilačke vojske, stvaraju se nove i velike vojne jedinice, brigade, divizije i korpusi. Zbog masovnog priliva novih boraca ne stiže se uvek sa suzbijanjem vašljivosti, pa se u jedinicama NOV rapidno povećava vašljivost.

Po oslobođenju Jajca, u bolnici III divizije pojavljuje se pegavac koji se decembra 1942. sve češće javlja; u bolnici izbija i kućna epidemija. Bolnica u Jasikovcu, prvobitno namenjena za ranjenike, usled velikog priliva pegavičara, pretvara se u zaraznu i pred samu IV neprijateljsku ofanzivu puna je obolelih od pegavca, oko 700.

Decembra 1942. godine u jedinicama IV operativne zone izbija pegavac, pa je bolnica u Livnu prepuna obolelih.

Ovakva epidemiološka situacija u narodu i njegovoj vojsci primorava sanitetsko rukovodstvo NOV da, uz svesrdnu pomoć Vrhovnog štaba i Partije, maksimalno pojača borbu protiv pegavca. Uporno se nastoji da se sprovedu odredbe Statuta u novoformiranim jedinicama, a preko stručne i vojno-političke štampe upoznaju se borci i rukovodioci novih jedinica sa problemom pegavca i zaštitom od njega. Uporedo sa organizovanjem sanitetske službe u novim jedinicama NOV preduzimaju se odgovarajuće mere i kod civilnog stanovništva. Zdravstveni odsek AVNOJ-a i SOVS donose krajem 1942. uputstvo o formiranju zdravstvenih sekcija pri svakom narodnooslobodilačkom odboru (sela, opštine, sreza), koje treba da postanu centri preventivnog rada na svom terenu.

Nesumnjivo da bi borba protiv pegavca, planski i organizovano usmerena, iako sa nedovoljno kadrova i materijalnih sredstava, uspela da spreči epidemiju u vojsci i lokalizuje onu u narodu.

Međutim, krajem januara 1943. otpočinje IV neprijateljska ofanziva, jedna od najvećih po obimu i žestini, koja objektivno omogućava razbukavanje žestokih epidemija pegavca i u narodu i u vojsci.

2. EPIDEMIJA PEGAVCA U TOKU I PO ZAVRŠETKU IV NEPRIJATELJSKE OFANZIVE

a) EPIDEMIJE NA PODRUČJU LIKE, KORDUNA I BANIJE

Uz ogorčene borbe protiv nadmoćnijih neprijateljskih snaga u početku IV neprijateljske ofanzive jedinice NOV napuštaju deo po deo slobodne teritorije, prvo Banije i Korduna, pa zatim i drugih područja. Istovremeno sa vojskom povlače se i velike mase naroda. Preko 50.000 izbeglica iz Banije i Korduna beži ispred neprijatelja u Bosnu, gde postaje plen još opasnijeg neprijatelja — pegavog tifusa. I tek što je neprijateljska ofanziva na ovom zapadnom delu slobodne teritorije bila posustala, mase izbeglica, već inficirane pegavcem, vraćaju se nazad preko Like svojim porušenim selima na Kordunu i Baniji, sejući usputno pegavac. Prema izvesnim podacima, smatra se da je od februara do maja 1943. na području Like, Korduna i Banije obolelo od pegavca 30.913 ljudi, a umrlo 5.110. U nekim selima smrtnost je dostizala i do 40 odsto.

Malo po broju, sa nedovoljnim iskustvom, sanitetsko osoblje u ovim krajevima u naletu pegavca, obolevajući i samo, pokušavalo je da zaustavi razbesnelu epidemiju. Uspostavljeni su karantini, formirane izolane gde su bili smešteni oboleli civili, ali bez obezbeđene nege i osnovnih preventivnih mera ove izolane postaje rasadnici pegavca. U pojedinim bolnicama, na primer, u onoj u Krbavici, gde su bili smešteni civili i borci zajedno, priliv bolesnika je bio ogroman: za nekoliko meseci preko 40.000 obolelih od pegavca prošlo je kroz ovu bolnicu. U bolnici se nije stizalo sa suzbijanjem vašljivosti, usled čega je obolelo i sve sanitetsko osoblje, pa je jedno vreme bila bez stručnog kadra — i u njoj je harao pegavac. U ovoj najtežoj situaciji vojni sanitet upućuje stručno osoblje, te se uz pomoć Partije, uz danonoćni rad pun samopregora, pegavac obuzdava.

Krajem februara 1943. na popaljenoj teritoriji Like, pod veoma teškim uslovima za smeštaj, jedinice naše vojske mešaju se sa stanovništvom i onima koji su se vraćali iz Bosne. Pegavac izbija i u jedinicama NOV. Najviše je bila zahvaćena VIII kordunaška divizija, čije su dve brigade, 5. i 15, bile tako reći prepolovljene pegavcem. Peta brigada, koja je ostala sa manje od 600 ljudi, povučena je iz akcije i stavljena u karantin. Krajem aprila 1943. ova divizija, zbog velikog broja obolelih (1200), nije mogla da izvrši planirani napad na Gospić. U toku tri meseca pegavac je izbacio iz stroja skoro 50 odsto ljudstva ove divizije, i u njoj se pegavac održao sve do jula. I druge naše jedinice na ovom području bile su zahvaćene pegavcem. Tako, na primer, štab VI divizije izveštava korpus da su, usled većeg broja obolelih od pegavca, bataljoni »Ognjen Prica« i »Krbava« stavljeni u karantin. U izveštaju Glavnog štaba Hrvatske, od 21. maja 1943. godine, navodi se da su

u bolnicama pod njegovom kontrolom bila u to vreme 972 bolesnika pegavičara, iz čega se vidi da su talasi pegavca pet meseci bez prestanka zapljuskivali jedinice NOV na ovom terenu. Po rečima druga Gošnjaka, nikakve borbe nisu mogle izbaciti iz stroja toliki broj ljudi kao ova epidemija. Period mart—april 1943. bio je zbog epidemije pegavca za jedinice NOV na ovom području kritičan, mnogo teži od same IV neprijateljske ofanzive.

b) EPIDEMIJA PEGAVCA NA KOZARI U CENTRALNOJ BOSNI

Pod komandom Prvog bosanskog korpusa, na sektoru Kozare, Podgrmeča i centralne Bosne dejtvovala su za vreme IV neprijateljske ofanzive IV, V i X bosanska divizija.

Peta brigada IV divizije, zadržavajući se na terenu Podgrmeča, gde je po selima uoči IV neprijateljske ofanzive bilo u većem broju slučajeva pegavca (po nekoliko bolesnika ležalo je u svakoj kući), masovno se inficirala. Kad se ova brigada u februaru 1943. vratila sa Grmeča na Kozaru, u njenim bataljonima izbija epidemija. Dnevno po 10—15 obolelih, a za kratko vreme oko 600 ljudi se razbolelo. Štab brigade tek tada uviđa šta predstavlja pegavac, pa pruža svesrdnu pomoć svom sanitetu, i epidemija se zaustavlja.

Krajem februara partizanska bolnica u selu Bukovici prepuna je obolelih od pegavca. Za prve slučajeve nije se ni znalo, mislilo se da je grip. Samo za mesec dana kroz ovu bolnicu prošlo je 220 obolelih, a četvoro je umrlo. Bilo je i komplikacija: gnojnog parotita i gangrene. I u drugim jedinicama IV divizije bio je izbio pegavac. Tako 31. marta divizija izveštava Štab Prvog korpusa da u njenim bolnicama ima preko 520 pegavičara, da je svakodnevno priliv veliki, a smrtnost se kreće do 6 odsto.

U centralnoj Bosni s proleća 1943. godine vodila je borbu 1. brigada V divizije. Njena bolnica u selu Koričani bila je prepuna pegavičara, oko 400 bolesnika smešteno je bilo po seoskim kućama. Jedno vreme brigada nije mogla da preduzima nikakve akcije protiv neprijatelja, jer je pegavac desetkovao njene jedinice. Prema izveštajima, obolelo je ukupno oko 800 boraca, više od jedne četvrtine brojnog stanja V divizije.

c) EPIDEMIJA PEGAVCA U SLAVONIJI

Krajem januara 1943. godine Štab III operativne zone obaveštava potčinjene komande da se na oslobođenoj teritoriji pojavio pegavac. Tokom februara, zbog porasta broja obolelih od pegavca u jedinicama NOV na teritoriji Slavonije, osnivaju se dve bolnice za pegavičare, na Dubokoj reci i Cikočkoj reci, pa uskoro zatim i na Ravnoj gori, a na Jankovcu oporavilište za pegavičare. U blizini sela Vučjaka bilo je na dan 20. februara oko 30 pegavičara, smeštenih po bajtama. Svakog dana pristizali su novi, tako da ih je u martu bilo već 120. U jednom izveštaju od 2. marta 1943. navodi se da je na području III operativne zone bilo oko 2.000 obolelih od pegavca. Krajem marta 1943. za vreme desetodnevne neprijateljske ofanzive u Slavoniji, oko 200 pegavičara pridružilo se 18. brigadi, jer u podzemnim skloništim nije bilo mesta. Po rečima referenta saniteta ove zone, u toku 1943. kroz slavonske bolnice prošlo je oko 3.500 bolesnika, najvećim delom pegavičara.

Nekoliko dana posle otpočinjanja IV neprijateljske ofanzive, Vrhovni komandant odlučuje da se pristupi evakuaciji ranjenika i bolesnika sa Banije, Korduna, Like i zapadne Bosne u Hercegovinu, u kom pravcu je bila usmerena protivofanziva naših proleterskih jedinica. S obzirom na ešalone bolesnika pegavičara na začelju kolone ranjenika, može se reći da je u istoriji ratovanja ovo bio nečuven primer dobro organizovanog pokreta ranjenika i zaraznih bolesnika, pokreta čija je maršruta iznosila oko 500 kilometara. U uslovima žestoke ofanzive, po jakoj zimi, pri oskudici u hrani i odeći, Centralna bolnica, tj. kolone ranjenika i pegavičara (oko 700 samo iz bolnice u Jasikovcu) stižu preko Livanjskog i Duvanjskog polja, u besprekornom redu, do okoline Prozora. U toku čitavog pokreta, kao i za vreme zadržavanja u Prozorskoj kotlini, dok je vođena čuvena bitka za ranjenike, sprovedene su higijensko-profilaktičke mere, pa je tako Centralna bolnica stigla do Neretve a da se nije pojavila epidemija. Prvih dana marta 1943. godine preko 21.000 boraca i oko 4.000 ranjenika i obolelih od pegavca, uz najveće napore, prešlo je Neretvu, gde se na izvanredno teškom i surovom planinskom terenu, a uz to pod dejstvom neprijateljske vatre, Centralna bolnica suočila sa neopisivim teškoćama.

Zbog toga što udružene neprijateljske snage vrše sve veći pritisak na zaštitnicu i začelje bolnice, Vrhovni štab odvajaju IX dalmatinsku i VII banijsku diviziju koje treba da omoguće prenos teških bolesnika i nepokretnih ranjenika. Jedinice ovih divizija su časno, uz ogromne napore, izvršile zadatak, ali su uskoro nastupile teške posledice. Velika iscrpljenost boraca, usled stalnih pokreta, zima, glad, pojačana vašljivost, a uz to neposredan kontakt sa izvorom zaraze — pegavičarima — učinili su ono što neprijatelj nije mogao. Buknuo je pegavac, koji je desetkovao čitave brigade VII i IX divizije. U toku marta i aprila u VII diviziji se razbolelo više od dve trećine ljudstva, te ova divizija nekoliko nedelja nije mogla da preduzima bilo kakvu akciju. Kad se 8. brigada VII divizije smestila u selu Razićima, krajem marta 1943. pegavac se strahovito razbuktava — svakog dana desetine obolelih upućuju se u bolnice, a smrtni slučajevi su sve češći. Brigadna bolnica postaje u to vreme brojno jača no sva tri bataljona. Po oslobođenju Nevesinja i u jedinicama IX divizije, naročito u 5. brigadi, pegavac hara, pa bataljoni ostaju sa svega po nekoliko desetina ljudi.

U ovako izvanredno teškoj situaciji nije se mogla suzbijati vašljivost, partizanska burad je tokom napornih pokreta najvećim delom bila izgubljena, a na ovom terenu nije bilo moguće praviti druga. Nastao je problem kako uništiti silno razmnožene vaške, i to ne samo radi suzbijanja pegavca već i zbog omogućavanja povratka velikog broja rekonvalescenata u njihove jedinice. Tako se pred kraj marta u Glavatičevu nalazilo oko 1000 bolesnika i 800 rekonvalescenata od pegavca. Glad je pretila da uništi ono što neprijatelj i pegavac nije uspeo. Sanitetsko rukovodstvo NOV i u ovoj situaciji vešto se snalazi, improvizuje »suve komore« koje su omogućile masovnu depedikulaciju i pri najtežim uslovima. Čitava mreža »suvih komora« za vreme pokreta preko Drine u Sandžak omogućila je da se u međuvremenu između IV i V neprijateljske ofanzive stane na put pegavcu u jedinicama Glavne operativne grupe, koje su od marta do maja 1943. godine izgubile oko 6.000 ljudi, najvećim delom zbog pegavca.

III — EPIDEMIJSKA SEZONA 1943/44. GODINE

Teško epidemiološko stanje u trećoj godini narodnooslobodilačkog rata, pogoršano još više pokretima u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, nije obećavalo ništa pozitivno u predstojećoj epidemijskoj sezoni 1943/44. godine.

Sanitet NOV ne čeka skrštenih ruku; ogromno iskustvo, stečeno naročito s proleća 1943, obilato se sad u praksi koristi. Čine se veliki napori za popunjavanje organizacionih i kadrovskih praznina u vojnom sanitetu, pri čemu je Statut imao veoma velik značaj.

Posle kapitulacije Italije dolazi do velikog priliva sanitetskog kadra — prvenstveno lekara, a sve veći broj sanitetskih škola i kurseva za bolničare i higijeničare podmiruje najpreče potrebe u kadrovima ove vrste. Radi stručnog osposobljavanja srednjomedicinskog i lekarskog kadra pokreće se niz časopisa, a higijensko prosvetavanje boraca preko brošura, letaka, plakata, živom rečju i primerom postaje sastavni deo svakodnevnice obuke u velikom broju jedinica naše vojske.

Po završetku V neprijateljske ofanzive pristupa se ponovo, sad na širem planu, formiranju zdravstvenih sekcija po narodnooslobodilačkim odborima, kao i pokretnih zdravstvenih ekipa. Oktobra 1943. Vrhovni komandant potpisuje naredbu o osnivanju dezinfekcionih stanica na svim važnijim saobraćajnim čvorovima slobodne teritorije. Ove stanice mogle su za kratko vreme da depedikulišu velike jedinice i mnoštvo naroda. Tako je, na primer, dezinfekciona stanica u Drvaru za 24 časa mogla da očisti od vašiju 1000 pari odela.

Šesta neprijateljska ofanziva, koju neprijatelj počinje oktobra 1943, a koja traje sve do februara 1944. godine, ometa sprovođenje modernije organizacije HE-službe u našoj vojsci. Ali ona nije sprečila vojni sanitet da se, koristeći se bogatim iskustvima iz ranijih ofanziva, suprotstavi još i tada akutnom pegavcu.

a) EPIDEMIJE PEGAVCA NA PODRUČJU GLAVNOG STABA HRVATSKE

Na ovom širokom području, koje je obuhvatalo Baniju, Kordun, Liku, Dalmaciju, Gorski Kotar, Žumberak, Moslavinu, Slavoniju i delove zapadne Bosne, dejstvovala su jedinice IV, VI, VIII, X i XI korpusa NOV. Najveće žarište pegavca bilo je na Baniji. Tokom zime 1943/44, u dvorskom srezu je bilo 526 obolelih a 42 umrlo, u petrinjskom srezu 92 obolelo, a u glinskom 43. Na Kordunu prvih meseci 1944. bilo je 139 obolelih i 11 umrlih. Intenzivnim suzbijanjem vašljivosti sa partizanskim buradima, stalo se na put pegavcu u ovim krajevima.

Na ovom sektoru vodile su borbe jedinice IV korpusa, a najveći broj obolelih bio je u VII diviziji — ukupno 194, dok je u banijskim jedinicama bilo 43 i u pozadinskim ustanovama 56 pegavičara. Žarišta pegavca u Lici, u selima Klapavica, Široka Kula, Vrebac i drugim, bila su izvor zaraze za neke jedinice XI korpusa. Treća brigada XIX divizije, zbog učestale pojave pegavca, bila je dvaput stavljena u karantin koji se nije mogao održavati zbog vojne situacije. U toku mesec dana oboleo je 61 borac.

U martu 1944. godine buknuo je epidemija pegavca u selima Livanjskog polja, obolelo je ukupno 400 lica. U tim selima bile su smeštene jedinice

IX divizije VIII korpusa, pa 3. brigada ove divizije, zbog slabe HE-službe, najviše strada od pegavca. U čitavoj diviziji obolelo je 120, a umrlo 10 boraca. Radi suzbijanja pegavca bile su istovremeno preduzete preventivne mere i među stanovništvom i u vojsci, pa je početkom aprila epidemija prekinuta.

U Slavoniji, na teritoriji VI korpusa, zabeleženo je do aprila 1944. svega 45 obolelih od pegavca, a među civilnim stanovništvom bila je nešto ozbiljnija epidemija u nekim selima sreza Nove Gradiške.

U svim jedinicama koje su epidemijske sezone 1943/44. bile pod komandom Glavnog štaba Hrvatske bilo je svega 778 obolelih i 46 umrlih, letalitet 5,8 odsto.

b) EPIDEMIJA PEGAVCA NA TERENU BOSNE

U zimu i s proleća 1943/44. godine na teritoriji Bosne vodile su borbe jedinice I, III i V korpusa. Treći korpus sa svojih nekoliko divizija i odreda operisao je u istočnoj Bosni, gde je u samo nekoliko srezova do jeseni 1943. bilo prijavljeno 2.626 obolelih i 99 umrlih od pegavca. Od svih jedinica od pegavca su najviše stradale vojvođanske brigade svakako i zbog toga što borci u ovim jedinicama, najvećim delom Srećci, nisu uopšte bili imuni, ni u kakvom stupnju, prema pegavcu. Međutim, najjače epidemije vladale su u italijanskim dobrovoljačkim bataljonima.

Krajem marta XVII diviziji, koja je za vreme VI neprijateljske ofanzive imala nekoliko desetina obolelih od pegavca, dodeljuje se jedan italijanski dobrovoljački bataljon, inficiran pegavcem na putu od Crne Gore do Bosne. Čim se našla u sastavu ove divizije, italijanska jedinica je izolovana i stavljena u karantin u jednom napuštenom selu. Sredinom aprila bilo je u ovom bataljonu 47 obolelih, 60 rekonvalescenata i 12 umrlih od pegavca. Adaptirana je jedna zgrada za dezinfekcionu stanicu, pa je sistematskom depedikulacijom epidemija savladana. Isto tako i XXVII diviziji — u čijoj bolnici u januaru 1944, usled slabe izolacije bolesnika od ranjenika i neredovne depedikulacije, izbija kućna epidemija sa 30 obolelih od pegavca — dodeljen je jedan italijanski bataljon. On je doneo još veću epidemiju; već u samom početku bilo je oko 300 obolelih, a prvih dana aprila taj se broj penje na 400. Strogom izolacijom, uz ostale preventivne mere, epidemija je brzo lokalizovana i ugušena.

U svim jedinicama III korpusa početkom aprila 1944. godine, ukupno 1.334 borca je obolelo od pegavca, najvećim delom pripadnika italijanskih bataljona.

Za vreme VI neprijateljske ofanzive poginulo je dosta sanitetskog osoblja, i mnoge jedinice su bile pogubile svoju partizansku burad, zbog čega dolazi do pojačane vašljivosti i privremenog zastoja u funkcionisanju sanitetske službe u ovom korpusu. Ali, po završetku VI ofanzive nedostaci se brzo otklanjaju, i sanitet efikasno deluje. Kao jednu od specifičnosti sanitetske službe ovog korpusa treba pomenuti organizovanje higijenskih odbora po četama i formiranje mobilnih higijenskih ekipa po bataljonima.

U korpusnoj bolnici broj 1, smeštenoj u Šekovićima, bio je obrazovan higijenski centar sa zadatkom da rukovodi borbom protiv zaraznih bolesti. U ovoj bolnici vršile su se bakteriološke analize, pa i Weil-Felixova reakcija.

Peti korpus sa svojim jedinicama bio je na području Kozare, Podgrmeča, Sane i centralne Bosne, na teritoriji gde je i pre rata bilo endemičnog pegavca.

Sanitetska služba u jedinicama ovog korpusa preduzima niz mera, pa i higijenska takmičenja u suzbijanju vašljivosti i pegavca. U jesen 1943. godine formiraju se dezinfekcione stanice u Drvaru, Petrovcu, Ključu, Sanskom Mostu i drugim mestima. Depedikulacija je u većini jedinica sprovedena redovno, ali je pranje rublja predstavljalo veliku teškoću pošto 70 odsto boraca nije imalo dva para rublja, a u nekim jedinicama 10 odsto boraca nije ga uopšte imalo.

U sezoni 1943/44. godine pegavac nije uzeo veće razmere u ovom korpusu, izuzev u XI diviziji koja je operisala u centralnoj Bosni.

Pored drugih faktora, širenju pegavca među narodom u centralnoj Bosni doprinela su i stalna vršljanja četničkih grupa po ovom terenu, koje su bile jako vašljive i prenosile pegavac. U jednom četničkom dokumentu navodi se da je u nekoj njihovoj brigadi od 350 ljudi u toku dva meseca obolelo 160 od pegavog tifusa. Kad su se četničke grupe uoči VI neprijateljske ofanzive prebacile sa prostora Manjače u sela prnjavorskog sreza, izbila je u ovim selima žestoka epidemija pegavca sa visokim letalitetom — 20 do 35 odsto. Prema nepotpunim podacima, samo u nekoliko sela prnjavorskog i kotorvaroškog sreza obolelo je s proleća 1944. godine 957 ljudi.

U zimskim i prolećnim mesecima 1943/44. godine na terenu centralne Bosne u borbi protiv neprijatelja dejstvovala su jedinice I i V korpusa. Od oktobra 1943. pa do juna 1944. u svim jedinicama I proleterskog korpusa ukupno 223 borca je obolelo od pegavca. Jedinice ovog korpusa, iako su vodile borbe na terenu vrlo ugroženom od pegavca, uspele su, zahvaljujući svom iskustvu i velikoj higijenskoj svesti, da i ovog puta spreče epidemiju većih razmera. Sanitet I korpusa preduzimao je energične preventivne mere i među narodom po selima gde je besneo pegavac, organizujući šišanje i parenje — ponegde i prisilno.

Na istom terenu protiv neprijatelja je vodila borbu i XI divizija iz sastava V korpusa. Ova divizija mobilše borce iz novooslobođenih sela u kojima je vladao pegavac. Sanitet ne sprovodi epidemiološka ispitivanja, zbog čega novomobilisano ljudstvo unosi pegavac u diviziju. Buknula je epidemija, pa je za kratko vreme, od aprila do jula, bilo u bolnici ove divizije 240 obolelih od pegavca, a umrlo 21 — letalitet 8,7 odsto.

c) KRETANJE PEGAVCA NA TERITORIJI II KORPUSA

Drugi korpus sa nekoliko divizija i odreda nalazio se 1943/44. godine na teritoriji Sandžaka i Crne Gore. U januaru 1944. u svim jedinicama ovog korpusa bilo je svega nekoliko slučajeva pegavca, ali u selima oko Šahovića izbila je epidemija. Sanitet II korpusa formira »suve komore« u nekoliko okolnih mesta, a u Bijelom Polju i dezinfekcionu stanicu, pa je epidemija u ovim selima brzo suzbijena.

U februaru javlja se epidemija u italijanskim dobrovoljačkim jedinicama, koje su se inficirale u Sandžaku. Među Italijanima epidemija je bila žestoka zbog jake vašljivosti i zapuštenosti: obolelo je oko 600, umrlo je

i nekoliko njihovih lekara. Sanitet II korpusa organizuje depedikulaciju i preduzima druge preventivne mere, pa tako lokalizuje epidemiju.

U sklopu mera protiv vašljivosti i pegavca na teritoriji ovog korpusa treba pomenuti tzv. »nedelje čistoće«, za koje su bile angažovane i sve društvene organizacije.

Na kraju, upoređujući ovu epidemijsku sezonu sa onom 1942/43. godine, istakli bismo sledeće:

Dok je u 1942/43. smrtnost od pegavca u NOV dostizala približno 100 na 1000, u epidemijskoj sezoni 1943/44. godini iznosi oko 15 na 1000 boraca. Samo u jedinicama pod komandom Glavnog štaba Hrvatske u 1942/43. godini broj obolelih od pegavca iznosio je oko 7000, a 1943/44. ne premašuje ni 1000.

Ovakav izrazit pad pegavca u epidemijskoj sezoni 1943/44. rezultat je niza faktora, a u prvom redu doslednijeg sprovođenja Statuta sanitetske službe.

Pegavi tifus je u toku NOR pokosio mnoge i prčinio veliku štetu narodima slobodne teritorije i njihovoj oslobodilačkoj vojsci. S proleća 1943. godine pegavac je, razvejan IV neprijateljskom ofanzivom, desetkovao naše divizije i sprečavao ofanzivne akcije Narodnooslobodilačke vojske. Malo je trebalo pa da pegavac učini ono što neprijatelj nije uspeo. Nizom preventivnih mera i bespoštednim zalaganjem sanitetskih organa NOV, uz obilnu pomoć Vrhovnog komandanta, Partije i naroda, sprečena je u 1942/43. godini katastrofa, koja je mogla da bude repriza one iz 1914/15. godine.

Pokazalo se da je bilo moguće ostvariti i u najtežim uslovima partizanskog načina ratovanja dobro organizovanu higijensko-epidemiološku službu, koja se sa improvizovanom sanitarnom tehnikom i u toku borbe formiranim kadrom uspešno suprotstavljala pegavcu u vojsci i među narodom.

LITERATURA I IZVORI

- ¹ Aranićki A. i Zivković B., Pegavac i rekurens, Sarajevo, 1947. — ² Cernozubov N., Razvitak HE-službe u NOV i JA, Vojno-sanitetski pregled, 1—3. — ³ Dragić Đ., Sanitetska služba u partizanskim uslovima ratovanja, Beograd, 1959. — ⁴ Emili H., Pegavac u Baniji, VSP, 6—7, 1945. — ⁵ Gošnjak I., Mart-april 1943. u Hrvatskoj, Front, 3—4, Beograd. — ⁶ Kladarin Đ., Slom IV i V okupatorsko-kvislinške ofanzive, Zagreb, 1956. — ⁷ Kralj I., O značaju Statuta sanitetske službe NOV i POJ, VSP, 9—10, 1951. — ⁸ Levi I. — Ginzberg E., Sanitetska služba XVII udarne divizije, Beograd, 1951. — ⁹ Mešterović Đ., Devetogodišnjica I kongresa partizanskih lekara, VSP, 9—10, 1951. — ¹⁰ Nikoliš G., Sanitetska služba u oslobodilačkom ratu Jugoslavije 1941—1945, VSP, 1—2, 1953. — ¹¹ Nikoliš G., Sanitetska služba u IV neprijateljskoj ofanzivi, VSP, 4, 1946. — ¹² Nikoliš G., Razvoj sanitetske službe u JA, Beograd, 1947. — ¹³ Ramzin S., Epidemiologija, klinika i patološka anatomija pegavca u Bosni, VSP, 1—3, 1946. — ¹⁴ Sanitetska uprava JNA, Zbornik dokumenata sanitetske službe u NOR, 1—2, Beograd, 1925. — ¹⁵ Stanojević V., Pegavi tifus u srpskoj vojsci 1914/15, Istorija srpskog vojnog saniteta, Beograd, 1925. — ¹⁶ Stanojević V., Istorija ratnih zaraza, Beograd, 1924. — ¹⁷ Vujičić G., Borba protiv zaraznih bolesti u NRS od 1945—1951. godine, Beograd, 1953. — ¹⁸ Zbornik dokumenata i podataka iz NOR jugoslovenskih naroda, Vojno-istorijski institut JNA, Beograd. — ¹⁹ Zarković G., O rezultatima i uzrocima uspeha sanitetske službe u Slavoniji, VSP, 9—10, 1951. — ²⁰ Arhiva NOB u Vojno-istorijskom institutu, Beograd. — ²¹ Dokumenta i hronike sanitetske službe, Odsek za istoriju vojnog saniteta pri Vojnomedicinskoj akademiji. — ²² Usmeni podaci od pojedinih sanitetskih rukovodilaca u toku NOR.

DER KAMPF GEGEN FLECKTYPHUS WAHREND DES VOLKSBEFREIUNGSKRIEGES (ZEITSPANNE 1941—1944).

Ratko KALJALOVIC

Im ständigen Kampfe mit der Verlausung und dem Flecktyphus während des Volksbefreiungskrieges (1941—1944), unterscheidet man, je nach der Intensität desselben, drei Perioden die mit den einzelnen Epidemiesaisonen eng verbunden sind.

I EPIDEMIESAISON 1941—1942

Nach dem Zusammenbruch im April 1941 verschlechtern sich vielfältig die schweren ökonomischen und hygienisch-epidemiologischen Verhältnisse. Die noch früher bestehenden endemischen Herde des Flecktyphus beginnen sich zu aktivieren, wodurch sich auch die Zahl der Krankheitsfälle ständig vergrößert.

Die Führung des Sanitätswesens der Volksbefreiungsarmee (VBA) den schweren epidemiologischen Verhältnissen in den Kampfgebieten gegenüber gestellt, nimmt vor allem den Kampf gegen die Verlausung und den Flecktyphus auf. Aber die Partisaneneinheiten verfügten weder über das Personal noch über die Mittel die für den Vorbeugungsdienst nötig waren. Statt fertige sanitäre Einrichtung wird eine improvisierte benützt, Schnapskessel, Darrn, das son. Partisanenfass, als technische Grundlage der epidemiologischen Aktion, das dann allmählich als obligate Ausrüstung der Partisaneneinheiten wird.

Im intensivsten Kampfe gegen den Flecktyphus in der Saison 1941—1942, wird der Fall Foča hervorgehoben, wo im Frühjahr 1942 die hier konzentrierte Mannschaft der VBA sehr bedroht wurde. Dank den energischen Vorbeugungsmassnahmen, der intensiven hygienischen Propaganda zwischen den Kämpfern und im Volke wurde die Epidemie verhindert.

Im Herbst 1942, auf dem I Kongress der Partisanenärzte in Bosanski Petrovac, wurde an Hand der Erfahrungen der Statut des Sanitätswesens der VBA gebracht, in dem die nötigen Kräfte und Mittel im Kampfe gegen die Infektionskrankheiten präzisiert wurden. Die spezifische Form des Sanitätswesens der VBA, die »mobile hygienische Equipe« der Brigade wurde in den Verhältnissen der Partisanen-Kampfführung, ein mächtiges Mittel im Kampfe gegen die Verlausung und den Flecktyphus.

II EPIDEMIESAISON 1942—1943

Während der erbitterten Kämpfe der IV feindlichen Offensive beginnen grosse Bewegungen der Heeresseinheiten und des Volkes, das vor den Grausamkeiten der Feinden flieht. Der Flecktyphus beginnt sich im Volke und zwischen den Partisaneneinheiten furchtbar zu verbreiten. Von Februar bis Mai 1943 im Gebiete von Lika, Kordun und Banija waren in Volke 30.000 Krankheits- und mehr als 5000 Todesfälle zu verzeichnen. Auf diesem Sektor wurde die Division von Kordun von Flecktyphus am meisten befallen. Der Flecktyphus, der derzeit die Brigaden dezimiert hat, verursachte mehr Schwierigkeiten als die feindliche Offensive selbst. Auch in anderen Gegenden des befreiten Territoriums begann die Krankheit zu toben, aber das grösste Übel verursachte sie zwischen den Einheiten der operativen Gruppe, die im Gebiete von Neretva im blutigen Kampfe standen. Die Division

von Banija deren Mannschaft (fast 2/3) in März und April an Flecktyphus erkrankte, war eine zeitlang für jede Aktion unfähig. Durch die Improvisation der »trockenen Kammer« und durch das schenungslose Einsetzen gelang es der Sanität der VBA die rasende Epidemie aufzuhalten und die drohende Katastrophe zu verhindern.

III EPIDEMIESAISON 1943—1944

Der schwere epidemiologische Zustand im dritten Jahr des Volksbefreiungskrieges, durch die anstrengenden Bewegungen während der IV und V Offensive noch mehr verschlechtert, gab eine ungünstige Prognose für diese devorstehende epidemiologische Saison. Aber die Sanität der VBA stand nicht mit dem gekreuzten Nänden. Die Erfahrungen die im Kampfe gegen den Flecktyphus, besonders im Frühling 1943, erworben waren, wurden jetzt reichlich in der Praxis ausgenützt. Immer grössere Zahl der Sanitätsschulen und Kurse für die Krankenpfleger und Hygieniker befriedigte die nächsten Bedürfnisse der ständig wachsenden VBA.

Nach der Beendigung der V feindlichen Offensive wurden auf noch breiterer Basis Gesundheitssektionen bei den Volksbefreiungsausschüssen und Gesundheitsequipen formiert. Im Herbst 1943 beginnt der intensive Ausbau der Desinfektionsstationen an allen wichtigeren Kommunikationsknoten und die Bestimmungen des Sanitätsstatutes werden folgerichtig und vollständiger durchgeführt. All dies, so wie noch eine Reihe anderer Massnahmen, trugen der Bändigung des Flecktyphus und Verhinderung der Epidemie bei.

Während die Morbidität des Flecktyphus in VBA 1942/43 beinahe 100 auf 1000 war, sank die Zahl der Erkrankten in der Epidemiesaison 1943/44 15 auf 1000. Allein in den Einheiten unter dem Hauptkommando Kroatiens war im Jahre 1942/43 die Zahl der an Flecktyphus Erkrankten etwa 7000, im 1943/44 überschritt sie nicht einmal 1000.

Es hat sich gezeigt, dass es sogar unter schwierigsten Verhältnissen der Partisanen-Kampfführung möglich war einen gut organisierten hygienisch-epidemiologischen Dienst zu realisieren, der sich erfolgreich mit einer improvisierten sanitären Technik und im Laufe des Krieges ausgebildeten Personals dem Flecktyphus in der Armee und im Volke widersetzte.

LUTTE CONTRE LE TYPHUS EXANTHÉMATIQUE DANS LA GUERRE POPULAIRE DE LIBÉRATION (PÉRIODE 1941—1944)

Ratko KALJALOVIC

La lutte permanente et tenace contre la contamination par les poux et le typhus exanthématique au cours de la guerre populaire de libération, c'est-à-dire pendant la période décrite dans cet article, pourrait être divisée, d'après son intensité en trois phases qui sont, en substance, liées avec les saisons épidémiques correspondantes.

I. SAISON ÉPIDÉMIQUE DE 1941/42

Après la débâcle d'avril 1941, la situation économique, les conditions d'hygiène et l'état épidémique du pays, qui étaient déjà difficiles et insuffisants dans la Yougo-

slavie d'avant-guerre, s'aggravent encore grandement dans les conditions d'occupation fasciste. Les foyers endémiques du typhus exanthématique, déjà existants, commencent à flamber, de telle sorte que cette maladie est en croissance permanente dans le peuple épuisé.

La direction du service de santé de l'armée populaire de libération (APL), confrontée avec une lourde situation épidémique, a mis au premier plan, la lutte contre la contamination par les poux et le typhus exanthématique. Mais, contrairement aux armées régulières, le service de santé des unités partisans n'a eu à sa disposition ni les cadres ni les moyens nécessaires pour un service préventif. A défaut d'installations sanitaires spéciales, on a eu recours à une ample utilisation des improvisations. Les alambics à eau-de vie, les sechoirs à prunes, les fours à pain, représentaient l'improvisation élémentaire de la technique sanitaire, tandis que le « tonneau serbe » ou le « tonneau des partisans » entre, petit à petit, comme base technique de l'action épidémiologique contre le typhus exanthématique, dans l'équipement de guerre des unités de l'APL.

A l'apogée de la lutte intense contre le typhus exanthématique, pendant la saison épidémique de 1941/1942, l'exemple de la ville de Foča est à souligner. Au printemps de 1942, il y a eu menace d'épidémie du typhus exanthématique parmi les nombreux effectifs de l'APL concentrés dans cet endroit. Grâce aux mesures préventives énergiques, ainsi qu'à une intense propagande d'hygiène parmi les combattants, et dans le peuple, l'épidémie, qui menaçait les unités de l'APL, a été évitée.

A l'automne de 1942, au Premier congrès des médecins partisans à Bosanski Petrovac, on a fait, un Statut du service de santé de l'APL, dans lequel ont été prévus et précisés les cadres et les moyens nécessaires pour la lutte contre les maladies infectieuses. La formation spécifique du « l'équipe mobile d'hygiène » des brigades, est devenue, dans les conditions de guerre partisane, un facteur important dans la lutte contre le typhus exanthématique.

II. SAISON ÉPIDÉMIQUE DE 1942/1943

Dans les circonstances difficiles de la IVe grande offensive ennemie, commencent les grands mouvements non seulement des unités combattantes, mais aussi des grandes masses du peuple, qui se réfugiaient devant les atrocités des ennemi. Le typhus exanthématique se propage alors horriblement dans le peuple et, bientôt, dans les unités de l'APL, mêmes.

Du mois de février jusqu'au mois de mai 1943, il y a eu dans les régions de Lika, Kordun et Banija plus de 30 000 malades dans le peuple, dont plus de 5 000 morts. Dans ce secteur, parmi les unités de l'APL, la division de Kordun a eu le plus de pertes causées par le typhus exanthématique, qui a, dans ce temps, en décimant les brigades, empêché les actions offensives de l'APL. Pendant cette saison épidémique, le typhus exanthématique a ravagé aussi dans les autres régions du territoire libéré. Les divisions de choc de ce groupe, celle de Dalmatie, et surtout celle de Banija, qui ont transporté les blessés et les malades de typhus exanthématique à travers les rochers des montagnes de ces régions, sont devenues, à leur tour, la proie du typhus exanthématique. Par l'improvisation des « etuves sèches » et par un dévouement sans précédent, a réussi d'arrêter le fléau épidémique et d'empêcher la catastrophe, qui était imminente.

III. SAISON ÉPIDÉMIQUE DE 1943/1944

L'état épidémiologique difficile dans la troisième année de la guerre de libération, aggravé encore par les pénibles mouvements dans la IVe et V^e offensive, comportait un pronostic mauvais pour cette saison épidémique, qui s'annonçait. Les expériences énormes déjà acquises dans la lutte contre le typhus exanthématique, surtout au printemps de 1943, sont maintenant pleinement utilisées dans la pratique. Un nombre croissant d'écoles de santé et de cours pour infirmiers et hygiénistes répond aux besoins les plus urgents de l'APL, toujours grandissante.

Après la fin de la Ve offensive ennemie, on commence de nouveau, mais cette fois-ci sur un plan encore plus large, par l'organisation des sections de santé dans les comités populaires de libération, ainsi que par le rétablissement des équipes de santé. A l'automne 1943, on commence aussi par la construction intense des postes de désinfection sur tous les carrefours importants des voies de communications.

Pendant que dans la période épidémique de 1942/1943 la morbidité par le typhus exanthématique dans l'APL avait atteint à peu près le chiffre de 100 sur 1000, celle-ci dans la période 1943/44 a été d'environ 15 sur 1000 de l'effectif (des unités). Ainsi, rien que dans les unités sous les ordres de l'État-major général de Croatie, le nombre des malades de typhus exanthématique, dans la période de 1942/43, a été de 7000, environ, tandis qu'en 1943/44 ce nombre n'a même pas dépassé le chiffre de 1000.

Le fait a été démontré, que la réalisation d'un service épidémiologique et d'hygiène, bien organisé, a été possible même dans les conditions les plus difficiles de la guerre partisane. Ce service, muni de technique sanitaire improvisée, et avec les cadres formés au cours de la guerre, — s'est opposé avec succès à la propagation du typhus exanthématique dans l'armée, et aussi dans le peuple.

MLETAČKO OSNIVANJE (1734) I FRANCUSKO UKIDANJE (1810) ZDRAVSTVENOG UREDA U PERASTU

Slavko MIJUSKOVIC

VRLO RAZGRANATE EKONOMSKE I KULTURNE VEZE PRVO KOTORA, a zatim i drugih naselja u Boki Kotorskoj, sa zaleđem i bližim i daljim primorskim zemljama nametale su, pored ostalog, i vođenje naročite brige o obezbeđenju od unošenja i prenošenja zaraznih bolesti, naročito kuge. Zato su se u Boki Kotorskoj vrlo rano počele preduzimati specijalne i efikasnije mjere u tom smislu. Sprovedenje nekih od ovih mjera nije bilo povjeravano stručnom zdravstvenom osoblju i klasičnim zdravstvenim ustanovama: bolnicama i apotekama, iako je tog osoblja i tih ustanova u Boki, a naročito u Kotoru, bilo prilično još u dalekoj prošlosti. Na osnovu jednog nadgrobnog natpisa što ga je objavio Antun Majer¹ konstatuje se da je Kotor još u rimsko doba imao odjednom više ljekara; ovaj natpis, naime, govori o nadljekaru ('apxiatròs) Eukarposu. Za ovaj natpis Majer tvrdi da »spada najkasnije u treći vijek poslije Krista« i, ističući njegov značaj, kaže: »Kotor je prema tome imao u rimsko doba općinske liječnike. Takvih natpisa koji o tome svjedoče imamo za mali broj gradova rimskog carstva, i to za Benevent, Pisaurum, Eklanum, Lampsak, Spartu i Pulj u Istri; sada dolazi i Kotor«. Iako nemamo dokumenata starijih od 1326. godine, doba vladavine Stefana Uroša III Nemanjića, to nikako ne znači da i prije toga Kotor nije imao gradske liječnike i apotekare. Sačuvani spisi ne govore nam samo o privrednoj i kulturnoj ulozi koju je igrao Kotor u srednjovjekovnoj Srbiji već i o njegovoj medicinskoj kulturi². Ti isti spisi govore nam i o postojanju još u XIV vijeku u Kotoru bolnica koje su, pored drugih funkcija, imale svakako i onu sanitetsku³.

Jedna isključivo sanitetska ustanova, kotorski Zdravstveni ured koji će sačinjavati nestručna lica, biran od kotorskih opštinskih vijeća iz redova plemića, osnovan je 7. aprila 1437. godine sa zadatkom zaštite stanovništva od zaraznih bolesti⁴.

Korisnost djelovanja ove ustanove i potreba za pojačanjem zdravstveno—zaštitnih mjera dovela je kasnije do osnivanja takvih zdravstvenih ustanova i u drugim mjestima Boke.

U Perastu, koji je tokom XVIII vijeka imao vrlo aktivnu i razgranatu pomorsko-trgovačku djelatnost, bio je 1. januara 1734. godine osnovan Zdravstveni ured. Dekret o njegovom osnivanju donio je generalni providur za Dalmaciju i Boku Kotorsku, Zorzi Grimani, 1. januara 1734. godine na osnovu odluke Zdravstvenog magistrata u Veneciji, od 25. septembra 1733. godine.